

Osuuskuntien erityispiirteistä

Panu Kalmi¹

Tutkija, Ph.D.

Helsingin kauppakorkeakoulu

1. Johdanto

Osuustoiminnalliset yritykset ovat herättäneet kansantaloustieteen tutkimuksessa huomattavaa mielenkiintoa viime aikoina. Tästä ovat osoituksena mm. *Henry Hansmannin* vaikutusvaltainen kirja *The Ownership of Enterprise* sekä eräiden huipputaloustieteilijöiden aiheesta julkaisemat artikkelit (*Hart ja Moore*, 1996; 1998; *Banerjee* ym, 2001). Myös suomalaiset aikakauskirjat ovat seuranneet tätä kehitystä. Kansantaloudellinen aikakauskirja ja Liiketaloudellinen aikakauskirja julkaisivat molemmat vuonna 1999 erityisnumeron Pellervo-Seuran 100-vuotisjuhlaseminaarin esityksistä, jotka kaikki liittyivät osuustoiminnan tutkimukseen. Asia on ajankohtainen myös sen vuoksi, että Suomessa on vuoden 2002 alusta astunut voimaan uusi osuuskuntalaki (*Pöyhönen*, 2002).

¹ Olen esittänyt paperin aikaisemman version Jyväskylässä Taloustieteen kesäpäivillä kesäkuussa 2002 sekä Helsingin kauppakorkeakoulun kansantaloustieteen laitoksen seminaarissa. Kiitän seminaarien osanottajia, sekä Helena Holopaista, Olli Kauppia ja Samuli Skurnikia kommenteista tämän paperin aikaisempiin versioihin. Kannan yksin vastuun kaikista jäljellä olevista virheistä ja tulkinnoista.

Tässä kirjoituksessa tarkastelen osuuskunnan sääntöjen valintaa. Kutsun valittujen sääntöjen kokoelmaa tässä tekstissä myös osuuskunnan ”konstituutioksi”.² Tarkastelen erityisesti neljää osuuskunnille tyypillistä sääntöä. *Nilsson* (1999) kutsuu näitä sääntöjä noudattavia osuuskuntia ”perinteisiksi” osuuskunniksi. Itse viittaaan tekstissä kyseiseen konstituutioon osuuskunnan perustyyppinä. Kyseiset säännöt ovat seuraavat (annan tarkemmat määrittelyt jäljempänä):

- 1) Osuuskunnan tuottama ylijäämä jaetaan suhteessa osuuskunnan käyttöön,
- 2) Osuuskunnan äänivalta jaetaan tasan kaikkien sen jäsenten kesken ”jäsen ja ääni”-periaatteella,
- 3) Osuuskunnan jäsenyys on avoin ja
- 4) Osuuspääoma palautetaan jäsenelle nimellisarvoisena.

² Tämä termi on lainattu konstitutionaalisen taloustieteen tutkimusohjelmasta. Kyseinen tutkimusohjelma keskittyy tarkastelemaan erityisesti sääntöjen valintaa, kun suurin osa mikroteoriaa tarkastelee valintaa annettujen sääntöjen puitteissa (Kaisla, 2003).

Erityisesti sääntöjä 2)–4) on välillä kritisoitu ankarasti. Niitä on pidetty nykytalouteen sopimattomina, idealistisina ja vanhentuneina. Toisaalta useat osuuskunnat käyttävät niitä edelleen, joten osuustoiminta näyttää olevan ”heikkoa teoriassa mutta vahvaa käytännössä” (Skurnik, 2002). Tässä paperissa pyrin osoittamaan, että kaikilla näillä säännöillä on myös oma perustansa ja itse asiassa nämä säännöt ovat toisistaan riippuvaisia: yksi sääntö johtaa toiseen. Toisaalta osuuskunnat voivat joskus hylätä joitakin näistä säännöistä ja ottaa käytön osuuskunnan perusmuodosta muunnellun konstituution. Esimerkiksi avoimen jäsenyyden sääntö ei toimi työosuuskunnissa, kuten osoitan luvussa 3. Modifioitujen konstituutioiden tarkastelu on luonteva jatkoprojekti tälle tutkimukselle. Pääpaino tämän paperin tarkastelussa on osuuskunnan perusmuodon mielekkyyden ja sääntöjen keskinäisen riippuvuuden tarkastelussa. Lisäksi tarkastelen osakeyhtiön ja osuuskunnan keskeisiä eroavaisuuksia.

Artikkeli etenee seuraavalla tavalla. Luvussa 2 käsittelen kahta ensimmäistä osuuskunnan sääntöä: ylijäämän jakoa käytön mukaan sekä ”jäsen ja ääni” -sääntöä. Vaikka äänivallan jakoon liittyvää sääntöä pidetään yleisesti osuuskuntien tunnusmaisimpana piirteenä, itse näen ylijäämän jakoon liittyvän säännön olevan kaikkein keskeisin osuuskuntaa määrittävä sääntö, johon muut säännöt ja monet muut osuuskuntien erityispiirteet perustuvat. Esimerkiksi avoimen jäsenyyden periaate, jota käsittelen luvussa 3, on luonteva seuraus ylijäämän jakosäännöstä. Luvussa 4 käsittelen sääntöä, jonka mukaan jäsenen yrityksen käyttöön antama osuuspääoma ei nouse arvossaan. Tässä luvussa käsittelen myös mahdollisuutta asettaa osuuskuntiin markkinaehtoinen liittymismaksu. Tämä mahdollisuus on erityisen mielenkiin-

toinen, koska sen ansiosta osuuskunnat voivat tietyssä mielessä imitoida osakeyhtiöitä. Luvussa 5 esitän johtopäätökset.

Esitykseni liittyy osuuskuntien teoriaan, enkä käy tekstissäni esittelemään erityyppisiä osuuskuntia tai osuuskuntien levinneisyyttä sen tarkemmin. Osuustoiminnasta Suomessa on olemassa hyviä esityksiä, mm. *Laakkonen ja Laurinkari* (1995), *Kuisma* ym. (1999) ja Skurnik (2002). Hyödyllistä tietoa osuustoiminnan levinneisyydestä Suomessa saa myös *Osuustoiminta-lehden* vuosittain julkaisemasta osuustoiminnan vuosikirjasta (esim. OT-lehti 4 / 2002). Kansainvälisen osuustoiminnan osalta suosittelen lukijaa tutustumaan Hansmannin (1996) teokseen ja siinä esiintyviin lähdeviitteisiin.

2. Ylijäämän ja äänivallan jako

2.1 Johdanto

Ylijäämän jako käytön suhteen on nähdäkseen osuuskunnan keskeisin tunnuspiirre. Toisaalta osuuskuntalaissa todetaan, että ylijäämää saa jakaa vain, jos siitä säännöissä määrätään. Kyseinen kohta kuuluu: ”Ylijäämää saa jakaa jäsenille vain, jos säännöissä niin määrätään. Jos jaossa noudatettavasta perusteesta ei määrätä säännöissä, jako toimitetaan sen mukaan kuin jäsenet ovat käyttäneet hyväkseen osuuskunnan palveluita” (Osuuskuntalaki Lk.8§2). Luullakseni ylijäämän jakamattomuus liittyy siihen, että tietyntyyppisissä osuuskunnissa korostuu osuuskuntien rooli palvelujen tarjoajana enemmän kuin rooli yrityksenä. Tästä esimerkkejä ovat esim. asunto-osuuskunnat, sähkö-, kaasuja vesihuoltoon liittyvät osuuskunnat, kehittämisosuuskunnat ym. Rajaan esitykseni käsitte-

lemään vain sellaisia yrityksiä, jotka toimivat liikeyrityksen tavoin.

Vaikka ylijäämän jako olisi kielletty, niin osuuskunta pystyy tosiasiaassa jakamaan kertynyttä ylijäämää myöhemmin. Ajatellaan vaikka maatalousosuuskuntaa, joka saa tilikaudella 1 huomattavan ylijäämän. Osuuskunta, jossa ylijäämän jakaminen on sallittua, jakaisi tämän ylijäämän tilikauden 1 tuotannon mukaan. Voittoa tavoittelemattomalle osuuskunnalle tämä ei ole mahdollista. Se pystyisi sen sijaan jakamaan tämän ylijäämän tilikaudella 2 maksamalla jäsenille huomattavan korkeita tuottajahintoja. Tämän johdosta osuuskunta kärsii tilikaudella 2 tappion, jonka se kattaa tilikauden 1 ylijäämästä. Vastaavasti esim. osuuskauppa voi kuluttaa ylijäämänsä myymällä tuotteita jäsenille alle hankintahintojen.

Toisaalta ylijäämää tuottavalle osuuskunnalle olisi kannattavampaa ottaa käyttöön jokin ylijäämän jakosääntö kuin kieltää ylijäämän jako. Edellä mainitussa esimerkissä osuuskunta jakaa tilikauden 1 ylijäämän suhteessa tilikauden 2 käyttöön. Tämä johtaa tehottomuuteen: jäsenet pyrkivät pikemminkin maksimoimaan tulojen ulosmittauksen toisella tilikaudella kuin ylijäämän synnyttämisen ensimmäisellä tilikaudella. Yksi seuraus tästä on todennäköinen ylituotanto toisella tilikaudella. Toinen ongelma ylijäämän jaon kieltämisessä on se, että jäsenet löytävät todennäköisesti keinot kiertää tämän kiellon, jolloin ylijäämän jako muuttuu vähemmän läpinäkyväksi. Tähän liittyviä ongelmia ovat käsitelleet Banerjee ym. (2001).

Oletetaan, että osuuskunta päättää ottaa käyttöön ylijäämän jakosäännön, ja nimenomaan ”jako suhteessa käyttöön” -säännön. On siis syytä selvittää tämän käsitteen sisältö tarkasti. Käsite on suhteellisen helposti ymmär-

rettävissä kuluttajaosuustoiminnan osalta. Osuuskaupoissa ylijäämä jaetaan suhteessa tehyihin ostoksiin, osuuspankeissa taas suhteessa käytettyihin pankkipalveluihin. Tuotanto-osuuskunnissa käsitteen mieltää helpommin, jos sitä ajattelee ylijäämän jakona suhteessa jäsenen yritykselle tuomaan panokseen. Maatalousosuuskunnissa ylijäämä jaetaan suhteessa osuuskunnalle toimitettuun raaka-aineeseen. Kaikkein hankalin käsite on suhteessa työosuuskuntiin. Kuten hyvin tiedetään, työntekijöiden työpanosta pystytään mittaamaan vain epätäydellisesti. Työpanoksen approksimaationa voidaan käyttää henkilön työtunteja tai palkkaa, jolloin jako suoritetaan suhteessa näihin. Vaihtoehtoisesti ylijäämä voidaan jakaa tasan jäsenten kesken.

Osakeyhtiössä ylijäämä puolestaan jaetaan suhteessa osakkeenomistukseen.³ Teen alla olevassa analyysissä lisäolettamuksen, jonka mukaan osakeyhtiön äänivalta jakautuu myös suhteessa osakkeenomistukseen. Näinhän ei asia aina välttämättä ole: eri osakesarjojen johdosta äänioikeus ja oikeudet ylijäämän eivät aina vaihtelee samassa suhteessa.

Väitän, että osuuskunnan ylijäämän jakosäännöllä on kaksi etua osakeyhtiön jakosääntöön verrattuna. Ensimmäinen etu on se, että osuuskunnan jakosääntö säästää päätöksentekotilanteissa yhden vapausasteen osakeyhtiön

³ On tärkeää huomata, että osakeyhtiön omistajat eivät osallistu ylijäämän jakoon sijoittamiensa reaalisten resurssien mukaisesti, vaan yrityksen arvon noustessa myöhemmin tulevat osakkeenomistajat saavat samaa rahallista panosta kohden pienemmät oikeudet ylijäämään ja äänivaltaan. Tämän vuoksi osakeyhtiötä ei voi pitää ”pääomasijoittajien osuuskuntana”, vaikka tällainen väite kirjallisuudessa toisinaan esiintyykin. Osakeyhtiön ja ”pääomasijoittajien osuuskunnan” eroista ks. tarkemmin Meade (1972).

jakosääntöön verrattuna, ja näin ollen vähentää mahdollisia konflikteja omistajien välillä. Toinen etu on se, että osuuskunnan jakosääntö sitouttaa omistajat yritykseen tehokkaammin. Tätä sitouttavaa vaikutusta käsittelemme tarkemmin seuraavassa, avointa jäsenyyttä käsittelevässä luvussa. Nämä edut toteutuvat tiettyjen reunaehtojen vallitessa, eikä niistä tietenkään seuraa, että osuuskunta olisi kaikissa oloissa osakeyhtiötä tehokkaampi. Kyseiset reunaehdot tulevat selviksi esityksen edetessä.

2.2 Ylijäämän jako osakeyhtiössä ja osuuskunnassa: yksinkertainen hinnoittelumalli

Ensimmäistä etua voidaan havainnollistaa seuraavalla yksinkertaistetulla esimerkillä. Ajatellaan, että meillä on yritys, jonka tehtävä on jaloistaa sille toimitetusta maidosta juustoa. Annetaan tälle yritykselle nimeksi Maitotaito. Maitotaidon omistavat maidon toimittajat ($i = 1, \dots, n$). Heidän tehtävänsä on päättää, järjestetäänkö Maitotaito osakeyhtiöksi vai osuuskunnaksi. Ylijäämän ja äänivallan jakaminen noudattavat edellä kuvailtuja sääntöjä. Maitotaidon voittofunktio voidaan kirjoittaa seuraavasti

$$V = PJ - p \sum m_i - C(K, L \dots) \quad (1)$$

Tässä yhtälössä V merkitsee voittoa, P lopputuotteen (juuston) markkinahintaa, J tuotetun juuston määrää, p yrityksen maidontuottajille maksamaa hintaa, m_i maidontuottajan i toimittaman raaka-aineen (maidon) määrää, ja C juuston tuotantoon tarvittavien muiden tuotannon tekijöiden (kuten työvoiman ja pääoman) kustannuksia, jotka on oletettu kiinteiksi. Juuston tuotanto riippuu tietysti meijerille toimitet-

tun maidon, pääoman, työvoiman ja muiden tuotannon tekijöiden määrästä.

Keskitytään nyt tarkastelemaan tuottajahinnan p valintaa suhteellisten voimakkaiden ole-tusten vallitessa.⁴ Oletetaan, että Maitotaidon tuotanto ei vaikuta juuston markkinahintaan, eli P on riippumaton J :stä. Oletetaan vielä, että tuottajat toimittavat kaiken maitonsa Maitotaidolle, ja että maidon tuotanto riippuu ainoastaan tuottajien tuotantokapasiteetista, eikä tuottajien saamasta tulosta. Maitotaidon maidosta maksama hinta ei siis vaikuta toimitetun maidon määrään. Oletetaan kuitenkin, että Maitotaidolla ei ole täydellinen monoposioniasema maidontuottajiin nähden, vaan että maidontuottajat voivat vaihtoehtoisesti viedä maitonsa naapurikunnan meijeriin, josta he saavat maidostaan tulon rm . Oletetaan, että Maitotaidolla on kilpailuetu kilpailijameijeriin nähden (esim. kuljetuskustannuksien vuoksi), jolloin tehokkaan konstituution vallitessa maidontuottajien kannattaisi ennemmin toimittaa maitonsa Maitotaitoon.

Osoitetaan aluksi yleinen tulos maidon tuottajahinnan määräytymisestä. Merkintöjen yksinkertaistamiseksi merkitään yksittäisen maidontuottajan osuutta yrityksen tuottamasta ylijäämästä a_i (osakeyhtiön tapauksessa tämä vastaa osuutta yrityksen osakkeista). Merkitään maidon hinnan nousua dp . Maidon hinnan

⁴ Teen yksinkertaistavat oletukset sen takia, että pystymme mahdollisimman yksinkertaisella mallilla tarkastelemaan tuottajahinnan p asettamista. Tilanteen analysointi vähemmän rajoittavien oletusten vallitessa voisi olla luonnollinen jatko tälle mallille. Muu kirjallisuus on analysoinut esimerkiksi tilannetta, jossa osuuskunnan jäsenillä on kannustimet toimittaa raaka-ainetta osuuskunnalle määrää, joka osuuskunnan kannalta epäoptimaalinen. Ks. esim. Volk (1993) ja Albaek ja Schultz (1998).

nousu tietenkin lisää maidontuottajien tuloja maidosta, mutta vähentää heidän tulojaan osakkeenomistajina. Nyt voidaan kirjoittaa ehto, jonka mukaan Maitotaidon osakas haluaisi nostaa maidon hinnan vaihtoehtoistuloa korkeammalle jos ja vain jos hänen tulonsa toimitetusta maidosta ovat nousevat enemmän kuin hänen tulonsa osakkeenomistajana laskevat, eli jos

$$dp m_i - dp(a_i \Sigma m_i) > 0 \quad (2)$$

Tämä sievenee muotoon

$$m_i / \Sigma m_i > a_i \quad (3)$$

Maidontuottaja haluaisi nostaa tuotantohinnan vaihtoehtoiskustannusta suuremmaksi vain tilanteessa, jossa hänen osuutensa maidontuotannosta on suurempi kuin hänen osuutensa ylijäämästä.

Tarkastellaan sitten tilannetta, jossa Maitotaito on järjestetty osakeyhtiöksi, jossa kaikilla osakkeenomistajilla on yhtä suuret osuudet, mutta tuotetun maidon määrä vaihtelee. Termi a_i voidaan nyt siis korvata termillä $1/n$, jossa n kuvaa osakkeenomistajien lukumäärää. Yllä oleva tulos (3) voidaan nyt kirjoittaa muotoon

$$m_i / \Sigma m_i > 1/n \quad (4)$$

Tuottajien preferenssit maidon hinnan suhteen riippuvat nyt heidän tuottamansa maidon määrästä. Henkilöt, joiden maidontuotanto on keskiarvoa pienempi, haluaisivat mahdollisimman suuren ylijäämän ja sen vuoksi mahdollisimman alhaisen hinnan eli he asettaisivat hinnaksi r .⁵ Henkilöt, joiden maidontuotanto on kes-

⁵ Huomaa, että vaikkakin maidontuottajat tosiasiallisesti saavat maidostaan paremman hinnan kuin r – koska he saavat osuutensa ylijäämästä – ei Maitotaito voi kuitenkaan asetta-

kimääräistä suurempi (eli jotka toteuttavat yllä olevan epäyhtälön) kannattaisivat maidon hinnan asettamista siten, että ylijäämä supistuisi nollaan. Kumpi kanta lopulta voittaa riippuu siitä, kumpaan ryhmään mediaaniäänestäjä kuuluu – yli vai alle keskiarvon tuottaviin.

Osakeyhtiön omistajat joutuvat siis väistämättä konfliktiin hinnanasetuksen suhteen, elleemme sitten tee sitä triviaalia olettaa, että kaikki maidontuottajat toimittavat maitoa täsmälleen saman verran. Sen sijaan osuuskunta ratkaisee tämän ongelman ilman tätä ongelmaa. Mikäli ylijäämä jaetaan suhteessa toimitettuun maitoon, voidaan a_i kirjoittaa muotoon $m_i / \Sigma m_i$, eli lausekkeen kummatkin puolet ovat identtiset. Toisin sanoen, osuuskunnan jakosääntö poistaa konfliktin, joka johtuu tuotetun maidon ja ylijäämään oikeuttavan osuuden erosta asettamalla ne samoiksi. Tästä on kaksi merkittävää seurausta: 1) Yllä olevassa mallissa osuuskunnan hinnoittelupäätös on irrelevantti: kaikki mahdolliset hinnat jotka tuottavat ei-negatiivisen ylijäämän johtavat yksittäisen tuottajan kannalta samaan lopputulokseen⁶; 2) koska hinnoittelupäätöksellä ei ole merkitystä, ei ole

taa hintaa r :n alapuolelle vapaamatkustajaongelman vuoksi. Vaikka vähän toimittavat maidontuottajat saattaisivat kannattaa vieläkin alhaisempaa hintaa ja sitä kautta suurempaa ylijäämää, heillä olisi samalla kannustimet toimittaa oma maitonsa muualle ja nauttia ainoastaan Maitotaidon tuottamasta ylijäämästä. Kun kaikki maidontuottajat järjellevät näin, meijerin maidonsaanti tyrehtyisi.

⁶ Huomaa erityisesti, että edellisessä alaviitteessä mainittu vapaamatkustajaongelma ei koske osuuskuntaa: osuuskunta voi siis periaatteessa asettaa hinnan alemmalle tasolle kuin r . Mikäli maidontuottaja ei tällöin toimita maitoa lainkaan osuuskunnalle, hän ei myöskään saa sieltä mitään tuloa, toisin kuin osakeyhtiön tapauksessa (jolloin hän sai osuutensa ylijäämästä).

myöskään merkitystä sillä, miten tämä päätös tehdään, eli äänivallan jakautumisella ei ole merkitystä.

Edellä olevassa mallissani käsittelin erilaisten ylijäämän ja äänivallan jakosääntöjen tulonjaollisia vaikutuksia. Mallia hieman laajentamalla voitaisiin käsitellä myös näiden sääntöjen vaikutuksia taloudelliseen tehokkuuteen. Albaek ja Schultz (1997) tarkastelevat esimerkiksi tilannetta, jossa maatalousosuuskunnan tulee päättää investoinnista tuotantolaitosten kehittämiseen. Mikäli investoinnin kustannukset jaetaan tasan kaikkien jäsenten kesken, niin on mahdollista, että investointi jää tehottomasti tekemättä. Kun taas investoinnin kustannukset jaetaan suhteessa tuotettuun määrään esimerkiksi vähentämällä ne palautettavasta ylijäämästä, pystytään kustannukset jakamaan tehokkaalla tavalla ja investointi suoritetaan riippumatta päätöksentekosäännöstä. Tämä tulos voitaisiin tiivistää väitteeseen, jonka mukaan kustannusten jako suhteessa käyttöön (eli muunneltuna osuuskunnan ylijäämän jakosäännöstä) on tehokas päätöksentekosääntö tilanteissa, joissa käyttö on helposti todettavissa. Kun käyttö on vaikeasti todennettavissa, jäsen ja ääni -sääntö saattaa olla tehoton, erityisesti jos mediaaniäänestäjän preferenssit poikkeavat voimakkaasti keskimääräisistä preferensseistä (ks. Hart ja Moore, 1996, 1998). Käyttö (eli tarjottu panos) on yleensä helposti todettavissa maatalous- ja kuluttajaosuuskunnissa, mutta vaikeammin esim. työosuuskunnissa.

2.3 Huomioita hinnoittelun ja äänivallan merkityksestä

Kovinkaan moni osuustoimintaa käytännössä tunteva ei varmasti helposti hyväksyisi yllä olevia väitteitä hinnoittelun ja päätöksenteko-

vallan jaon relevanssin puutteesta. Tulos onkin johdettu yksinkertaistavien olettamusten vallitessa. Tässä osiossa tarkastelen syitä siihen, miksi hinnoittelulla ja äänivallan jakautumisella kuitenkin on merkitystä.

Mikäli hinta asetettaisiin liian alhaiseksi, kasvaisivat osuuskunnan tulot niin voimakkaasti, että osuuskunta voisi kärsiä liiallisen ”vapaan kassavirran” ongelmasta (Jensen, 1986), eli johto ei riittävässä määrin tulouttaisi ylijäämiä jäsenille vaan sijoittaisi ne edelleen tehottomasti. On myös väitetty, että osuuskunnilla on taipumusta jakaa ylijäämiä niukasti verrattuna osakeyhtiöihin. Tällöin on luonnollista, että jäsenet haluavat jo ensi tilassa saada riittävän hinnan tuotannostaan.

Äänivallalla on myös merkitystä, jos päätöksiä joudutaan tekemään useammasta kuin yhdestä asiasta. Tämä tilanne syntyy esim. silloin, kun jäsenten panokset ovat laadultaan heterogeenisiä. Ajatellaan esim. toisen asteen osuuskuntaa, joka markkinoi jäsenosuuskuntiensa tuottamaa juustoa. Mikäli meijerit erikoistuvat erilaisten juustojen tuotantoon, voi meijerien välille syntyä konfliktia siitä, kuinka paljon markkinointiosuuskunta panostaa kunkin tuotteen markkinointiin, mille markkinoille juustoa ensi sijassa tarjotaan jne. Tällaisessa tilanteessa voi helposti syntyä tilanne, jossa enemmän tuottavat meijerit saattavat preferoida äänivallan jakoa jollakin muulla kuin jäsen ja ääni-periaatteella. Onkin huomattava, että osuuskuntalaki antaa toisen asteen osuuskunnille paremmat mahdollisuudet poiketa tästä periaatteesta kuin ensimmäisen asteen osuuskunnille.

Tuskin pystytään osoittamaan, että erilaisista äänestyssäännöistä jäsen ja ääni -sääntö olisi tehokkain. Realistisempaa on ajatella, että tietyissä tilanteissa mikään muukaan sääntö ei ole

selkeästi parempi ja jäsen ja ääni -sääntö valitaan sen vuoksi, että se on selkeä konventio. Intuitiivisesti vaikuttaa siltä, että kyseinen sääntö on vakaa silloin, kun kenenkään jäsenen tai jäsenten panokset eivät ole selkeästi suurempia kuin keskimääräiset panokset. Tämä on osuuskunnan jäsenten homogeenisuuden vaatimus, joka on tullut selkeästi esille erityisesti Hansmannin (1996) mutta myös Hartin ja Mooren (1998) ja Banerjeen ym. (2001) kirjoituksissa.

Kuten Hansmann (1996) on vakuuttavasti osoittanut, saattavat äänestysmekanismien käytöstä aiheutuvat kustannukset olla huomattavasti suuremmat kuin huonoista päätöksistä aiheutuvat kustannukset. Äänestysmekanismien käytöstä aiheutuvat kustannukset tuskin juuri riippuvat siitä, miten äänet on allokoitu (käytön mukaan vai tasajaolla), mikäli erot käytön suhteen eivät ole kohtuuttoman suuret. Äänestämisen kustannuksia voi rajoittaa pääasiassa vain rajoittamalla päätöksentekijöiden joukkoa. Osuuskunnilla ei ole tätä keinoa juuri käytössä, joten niiden on löydettävä muita keinoja äänestämisestä aiheutuvien kustannusten rajoittamiseksi. Yksi tällainen keino on päätöksenteko-oikeuksien delegointi.

2.4 Osakeyhtiön suhteellinen etu osuuskuntaan nähden

Osuuskuntien ongelmat oman pääomanehtoisen rahoituksen saamisessa liittyvät ylijäämän jakosääntöön. Jäännöstulot voidaan käytännössä jakaa ainoastaan yhden säännön perusteella, mikä osuuskunnan tapauksessa tarkoittaa jakoa suhteessa käyttöön (panokseen), eikä yrityksessä voi olla kahdentyyppisiä vaateita jäännöstuloihin. Tämän johdosta se pääoma, joka hankitaan muilta kuin jäseniltä, on yleensä vel-

kapääomaa. Tämän johdosta yrityksen vieraan ja oman pääoman suhde muuttuu herkästi epäedulliseksi, jolloin osuuskunnan konkurssirisiki kasvaa.

Sidosryhmäomistus voidaan järjestää myös joustavamman osakeyhtiömuodon kautta. Nykyään esimerkiksi on tavallisempaa, että henkilöstöomistus järjestetään osakeyhtiön kuin osuuskunnan kautta. Koska ylijäämän jako tapahtuu osakeyhtiössä suhteessa sijoitettuun pääomaan, ei ole mitään periaatteellista estettä sille, etteikö samassa yrityksessä voisi olla sekä sidosryhmäomistusta että ulkopuolisten omistajien omistusta. Eri omistajaryhmien erilaiset tavoitefunktiot voivat toki käytännössä aiheuttaa ongelmia.

Ylijäämän jako tuotetun raaka-aineen suhteen tuntuu olevan paras ratkaisu tilanteissa, jossa jalostusaste on vähäinen ja merkittävin arvonalähde on raaka-aine. Päinvastaisessa tilanteessa – merkittävä osa arvonaläyksestä tulee jalostuksesta – osakeyhtiö saattaa olla parempi vaihtoehto. Esimerkkinä tästä voisi olla Raisio Yhtymä, joka on maanviljelijöiden kontrolloima Helsingin pörssissä listattu osakeyhtiö. Erona Raision ja osuuskuntien välillä on, että merkittävä osa Raision arvosta – ja sen arvон heilahteluista – liittyy sen tuotekehitykseen eikä pelkästään raaka-aineen tuottamiseen ja hintoihin. Mikäli ylijäämä jaettaisiin viljelijöille tuotannon mukaan, saattaisi näillä olla kannustimet tuottaa liikaa ja vääränlaista raaka-ainetta. Lisäksi osakkeen vaihdettavuus tuo Raisiolle – ja muille osakeyhtiöille – lisäinformaatiota siitä, mitä kannattaa tuottaa (Holmström, 1999).

3. Avoimen jäsenyyden sääntö

3.1 Johdanto

Tässä luvussa käsittelen avoimen jäsenyyden sääntöä. Avoin jäsenyys on kansainvälisen osuustoimintajärjestö ICA:n mainitsema ensimmäinen osuustoiminnan periaate. On hie-man epäselvää, kuinka tätä periaatetta pitäisi tulkita. Ainakaan tuottajaosuuskunnissa jäsenyys ei koskaan voi olla täysin avoin: esimerkiksi maatalousosuuskunnan ei ole mielekästä hyväksyä jäsentä, joka ei harjoita maanviljelystä tai eläintenkasvatusta. Tässä luvussa tulkitsen avoimen jäsenyyden käsitettä siten, että osuuskunnan tulee hyväksyä jäsenikseen sellaiset henkilöt, joilla on osuuskunnan kanssa yhdenmukainen taloudellinen intressi. Toteuttaako sellainen osuuskunta, joka asettaa jäsenilleen korkean markkinahintaisen liittymismaksun, avoimen jäsenyyden periaatetta, mikäli liittymismaksun suorittaminen on jäsenyyden ainoa kriteeri? Tuskin ainakaan ICA:n tarkoittamassa mielessä, joskin tällainen sääntö saattaa muuten olla rationaalinen.

Tässä ja seuraavassa luvussa oletan, että tarkasteltava osuuskunta noudattaa seuraavia sääntöjä: jäsen voi liittyä osuuskuntaan hankkimalla yhden osuuden osuuskunnasta. Jäsen ei voi siirtää tätä osuutta osuuskunnan ulkopuolelle, vaan erotessaan hänen on palautettava se osuuskunnalle, joka korvaa sen nimellisarvoisena. Jäsen voi hankkia myös lisäosuuksia, jotka myös korvataan nimellisarvoisena. Osuuskunta ei peri liittymismaksua, tai sen voidaan ajatella muodostavan häviävän pienen kustannuksen jäsenille, eikä se vaikuta osuuskunnan tekemiin päätöksiin ottaa uusia jäseniä, tai uusien jäsenten liittymispäätöksiin.

Tarkastelen ensin tilannetta, jossa avoin jäsenyys ei toimi, nimittäin työosuuskuntia. Itse

asiassa työosuuskuntien laajan kirjallisuuden monet keskeiset tulokset voidaan pelkistää tähän ongelmaan. Tämän jälkeen on mielenkiintoista tarkastella, miksi avoin jäsenyys kuitenkin toimii tietyissä osuuskunnissa, erityisesti kuluttajaosuuskunnissa. Lopuksi tarkastelen avointa jäsenyyttä maatalousosuuskunnissa, joka on tässä suhteessa eräänlainen välimuoto työosuuskuntien ja kuluttajaosuuskuntien suhteen: avoin jäsenyys toimii tietyillä ehdoilla.

3.2 Avoin jäsenyys työosuuskunnissa

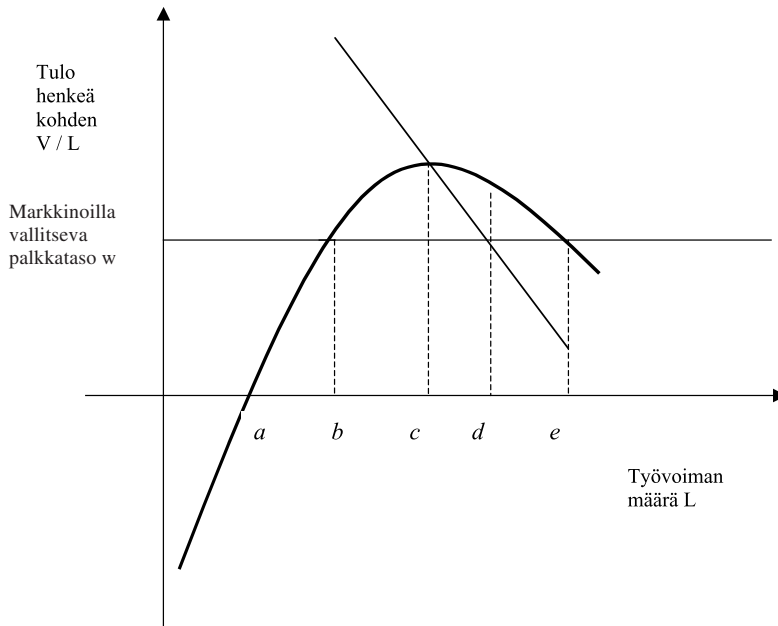
Avoimen jäsenyyden toimimattomuus työosuuskunnissa voidaan osoittaa yhtenä tuloksena työosuuskuntien erittäin hyvin tunnetussa mallissa, jonka on alunperin esittänyt *Ward* (1958). Oletetaan, että työn tarjonta työosuuskuntiin on rajoittamaton ja kaikkien halukkaiden työntekijöiden osuuskunnalle tarjoama panos on samanlainen. Tästä seuraa, että osuuskunnan jakosäännön perusteella kaikki työntekijät saavat saman osuuden ylijäämästä.⁷ Oletetaan, että osuuskunnan voittofunktio on seuraavaa muotoa:

$$V = PF(L) - K \quad (5)$$

Yllä olevassa lausekkeessa V merkitsee voittoa (tai ylijäämää), P on lopputuotteen hinta, $F(L)$ on tuotantofunktio, ja K kuvaa kiinteän pää-

⁷ Tässä yhteydessä lienee hyvä mainita, että *Wardin* malli perustuu moniin yksinkertaistaviin olettamuksiin eivätkä tulokset ole riippumattomia näistä olettamuksista. *Varbaisessa* kritiikissä *Domar* (1966) toi esille, että työn tarjonnan rajallisuuden huomioon ottaminen modifioi tuloksia merkittävästi. Muita *Wardin* mallin olettamuksia kritisoivat mm. *Craig ja Pencavel* (1992) sekä *Bonin, Jones ja Putterman* (1993). Tämä kritiikki ei ole kuitenkaan heikentänyt *Wardin* kontribuution asemaa kirjallisuuden merkitseksena.

Kuvio 1. Jäsenyyden ja työvoiman määräytyminen suljetun ja avoimen jäsenyyden työosuuskunnissa.

oman kustannuksia. Oletamme siis, että tuotannon taso riippuu ainoastaan työvoiman määrästä L , mutta tietty investointi kiinteään pääomaan on tuotannolle välttämätön. Oletetaan vielä, että tuotantofunktio F on aidosti konkaavi työvoiman määrän L suhteen: suurempi määrä työvoimaa lisää tuotantoa, mutta vähenevässä määrin; $F'(L) > 0$, $F''(L) < 0$. Oletetaan vielä, että yrityksen tuotanto ei vaikuta sen lopputuotteen hintaan P , jolloin P voidaan asettaa ykköseksi.

Wardin oletuksen mukaisesti osuuskunta maksimoi tuloa per henki. Voittofunktio voidaan siis kirjoittaa muotoon

$$V/L = [F(L) - K] / L \quad (6)$$

Derivoimalla (6) oikea puoli työvoiman määrän L suhteen saadaan seuraavanlainen ensimmäisen asteen ehto:

$$[F'(L)L - F(L) + K] / L^2 = 0 \quad (7)$$

Tätä tulosta voidaan tulkita seuraavasti: Ensinnäkin, tuotantofunktion konkaavisuuden (laskevasta rajatuotoksesta) vuoksi jäsenmäärän kasvattaminen vähentää tuotosta henkeä kohden kaikkialla. Uusien jäsenten ottaminen kuitenkin samalla vähentää investointikustannusta henkeä kohden ja tästä syystä optimaalinen jäsenmäärä on yleensä suurempi kuin yksi. Tätä voidaan havainnollistaa kuviolla 1, jossa tummennettu käyrä esittää tuloa henkeä kohden (V/L) riippuvuutta työvoiman (L) määrästä.

Pienillä jäsenmäärillä investointikustannus henkeä kohden on kohtuuttoman suuri ja osuuskunta tuottaa tappiota. Pisteessä a osuuskunnan tuotanto on riittävän suuri siihen, että se juuri ja juuri kykenee tuotannollaan katta-

maan kiinteät kustannukset. Tässä pisteessä työntekijöille ei kuitenkaan jää lainkaan ylijäämää. Työntekijät haluaisivat liittyä työosuuskuntaan vasta silloin, kun heidän tulonsa vastaavat vähintään heidän vaihtoehtoistuloaan, joka on kuviossa merkitty w :llä. Oletetaan, että tämä vastaa markkinoiden palkkatasoa. Kuviossa tätä vastaava työvoiman määrä on merkitty b :llä. Osuuskunnan ei ole kuitenkaan syytä rajoittaa tuotantoaan tähän, vaan se tuottaa pisteeseen c , jossa tulo jäsentä kohti on maksimissaan. Tässä pisteessä tulo jäsentä kohti on yhtä suuri kuin viimeisen jäsenen rajatuotos. (Kuvioon piirretty työn rajatuotoskäyrä (kuviossa suora) leikkaa jäsenen tuloa osoittavan käyrän pisteessä c .) Huomaa että (7) voidaan kirjoittaa muotoon

$$[F(L) - K] / L = F'(L) \quad (8)$$

Voittoa maksimoiva osakeyhtiö tuottaisi kuitenkin pisteeseen d , jossa työn rajatuotos on yhtä suuri kuin työn rajakustannus, joka on markkinoilla vallitseva palkkataso w . Työosuuskunta siis tuottaa vähemmän kuin vastaavankaltainen voittoa maksimoiva osakeyhtiö. Ainoastaan siinä tapauksessa, että tulo henkeä kohti maksimoituu pisteessä d (jolloin osuuskunnan jäsenten tulo on yhtä suuri heidän vaihtoehtoistulonsa w kanssa), työosuuskunta ja osakeyhtiö tuottavat samaan pisteeseen.

Analyyasia voidaan jatkaa tarkastelemalla tilannetta, jossa uusien jäsenten ottamisesta eivät päätäkään yrityksen sisäpiiriläiset, vaan hakkaat työntekijät voivat vapaasti liittyä osuuskunnan jäseniksi. Tällöin jäseneksi liittymistä tapahtuisi niin kauan, kun viimeisen yritykseen liittyvän jäsenen tulo olisi yhtä suuri hänen vaihtoehtoistulonsa kanssa. Tätä tilannetta kuvaa piste e oheisessa kaaviossa. Yllämainitun ylijäämän jakosäännön johdosta tämä on sa-

malla kaikkien jäsenten tulo, eli uudet jäsenet laskevat aikaisempien jäsenten tulot näiden vaihtoehtoistulon tasolle.

Viimeinen tulos on samankaltainen kuin Weitzmanin (1984) esittämä ”Share Economy”. Tämä tulos ja Weitzmanin analyysi viittaavat siihen, että avoimen jäsenyyden työosuuskunnat voisivat absorboida työttömän työvoiman ja johtaa siis täystyöllisyyteen. Tämä ajatus perustuu kuitenkin siihen oletamaan, että työosuuskunnan jäsenillä ei ole sananvaltaa siihen, kuinka paljon osuuskuntaan otetaan jäseniä. Tämä on puolestaan ristiriidassa osuuskuntien itsehallintoperiaatteen kanssa, jonka mukaan jäsenet johtavat osuuskuntaa ja samalla siis ristiriidassa jäsen ja ääni -periaatteen kanssa (joskin itsehallintoperiaate on jonkin verran heikompi siinä suhteessa, että se ei välttämättä edellytä äänivallan tasajakoa). Lisäksi kyseinen tulema on siinä mielessä tehoton, että osuuskunta absorboi työvoimaa, jonka rajatuotos on alhaisempi kuin markkinoilla vallitseva yleinen palkkataso. Tämä aiheuttaa vääristymiä työvoiman allokoinnissa.

Weitzmanin tuloksista huolimatta kirjallisuudessa on käsitelty enemmän tilannetta, jossa osuuskunnat toimivat alikapasiteetilla kuin ylikapasiteettitilannetta. Mielenkiintoinen laajennus malliin saadaan, kun oletetaan, että osuuskunnat voivat palkata myös ei-jäseniä. Tällöin osuuskunta palkkaisi $(d-c)$ työntekijää, jotka eivät ole jäseniä. Tällöin työllisyys olisi sama kuin osakeyhtiöllä, ja entisten jäsenten tulot nousisivat tasosta c (koska uusien työntekijöiden keskimääräinen tuottavuus olisi suurempi kuin heidän keskimääräinen kustannuksensa osuuskunnalle (w)). Uuden ongelman aiheuttaisi kuitenkin työntekijöiden vaihtuvuus. Yhden jäsenen poistuessa osuuskunnasta jäljelle jäävien jäsenten kannattaisi aina palkata hä-

nen tilalleen ei-jäsen ennemmin kuin jäsen. Tämän sanotaan johtavan ns. osuuskunnan degeneroitumiseen: lopulta osuuskunnassa olisi enää yksi jäsen ja muut työntekijät palkattuja, jolloin osuuskunta ei enää tosiasiallisesti eroaisi ulkopuolisten omistamasta yrityksestä (*Ben-Ner*, 1984). Tässä tuloksessa tosin ei ole otettu huomioon jäsenten asemaa yrityksen toiminnan rahoituksessa. *Miyazaki* (1984) esittää yleisemmän mallin, mutta saa myös tulokseksi, että työosuuskunnilla on taipumus muuttua harvojen jäsenten omistamiksi organisaatioiksi.

Yllä olevassa esityksessä tiivistyy työosuuskuntien perusedilemma. Oletetaan, että osuuskunnan tavoitteisiin kuuluu tehokas työvoiman käyttö, avoin jäsenyys ja osuuskunnan itsehallinto. Edellä esitetyn nojalla kaikkia kolmea tavoitetta ei voida saavuttaa samanaikaisesti: kaksi voidaan saavuttaa vain kolmannen kustannuksella. Meade (1986) on esittänyt ratkaisuksi, että osuuskunnan jäsenten osuuksien ylijäämästä tulisi olla erisuuruisia siten, että uusien jäsenten osuudet olisivat aina pienempiä kuin entisten jäsenten. Osuudet siis riippuisivat senioriteetista. Käymättä läpi tätä ratkaisua sen tarkemmin (joskin se mielestäni sisältää tärkeitä huomiota ja saattaa olla ainakin osittainen ratkaisu ylläesitettyyn dilemmaan), tulee huomata, että tämä ratkaisu on puolestaan ristiriidassa ”samasta työstä sama palkka” -periaatteen kanssa – ja osuustoimintanäkökulmasta ristiriidassa ”ylijäämän jako panoksen mukaan” -periaatteen kanssa.

3.3 Avoin jäsenyys kuluttajaosuuskunnissa

On mielenkiintoista rinnastaa työosuuskunnat, jotka käytännössä lähes aina rajoittavat jäsenkuntansa määrää kuluttajaosuuskuntiin, jotka

puolestaan ainakin Suomessa noudattavat avoimen jäsenyyden käytäntöä (väite pätee niin osuuskauppoihin kuin osuuspankkeihin, mutta rajoitan tarkasteluni tässä osuuskauppoihin). Oletetaan yksinkertaisuuden vuoksi, että osuuskauppa jakaa koko ylijäämänsä asiakkailleen suorassa suhteessa heidän tekemiin ostoksiinsa. Mikäli osuuskauppa myisi vain jäsenilleen ja ylijäämän suuruus henkeä kohden olisi riippumaton toiminnan koosta, niin periaatteessa jäsenmäärää rajoittavilla säännöillä ei olisi merkitystä: jokainen uusi jäsen saisi ylijäämää täsmälleen saman verran, kuin hän osuuskaupalle kulutuksensa muodossa tuottaa. Mikäli osuuskauppa perii nimellistä liittymismaksua, joka vastaa esim. uuden jäsenen liittymisestä aiheutuvia logistisia kustannuksia, niin jäsenyyden rajoittamiseen ei olisi mitään syytä.

Suomessa on kuitenkin tapana, että osuuskaupat voivat myydä muillekin kuin jäsenilleen. Ei-jäsenille suunnatusta myynnistä aiheutunut ylijäämä jaetaan jäsenten kesken, jolloin jäsenten ylijäämä muodostuu suuremmaksi kuin tilanteessa, jossa ainoastaan jäsenet käyttäisivät osuuskauppaa. Miksi siis jäsenet ovat valmiita luopumaan osasta ylijäämää tarjoamalla (ja markkinoimalla) ei-jäsenille jäsenyyttä, sen sijaan että he nauttisivat suurempaa ylijäämää ei-jäsenten kustannuksella?

Vastauksen täytyy liittyä ilmeisesti siihen, että jäsenyys kannustaa käyttämään suuremmissa määrin osuuskaupan palveluita, ja että osuuskaupat toimivat kasvavien skaalatuottojen alueella, jolloin ylijäämä jäsentä kohti kasvaa toiminnan volyymin kasvaessa (*Anderson, Porter ja Maurice*, 1979). Tämä pitää paikkansa varmaankin Suomen kaltaisella pienellä markkina-alueella.

Vapaan jäsenyyden olemassaolon kannalta on keskeistä, että kuluttajilla on vaihtoehtoja,

mistä he ostoksensa suorittavat. Näin he voivat uskottavasti uhata tekevänsä ostokset muualta, mikäli heitä ei hyväksytä osuuskunnan jäseneksi. Mikäli tiettyjä hyödykkeitä myisi ainoastaan yksi osuuskauppa, olisivat osuuskaupan jäsenet monopoli-asemassa ja heillä olisi kannustimet periä ei-jäseniltä korkeampaa hintaa, sekä evätä näiltä jäsenyys. Ei-jäsenet eivät tällöin pystyisi uhkaamaan tekemään ostoksia muualta.

On tosin huomattava, että osuuskauppoja syntyi alunperin markkinoilla, jotka eivät olleet millään muotoa kilpailullisia. Suomessa tämä kehitys tapahtui lähinnä 1900-luvun alussa. Tällöin avoimeen jäsenyyteen vaikuttivat varmastikin tarve kerätä pääomia ja skaalaetujen tavoittelu sekä yhteiskuntasovun ylläpitäminen. Uuden osuustoimintaliikkeen legitimitettiin ei varmasti olisi lisännyt jäsenyyden mielivaltaisen epääminen joiltakin kuluttajilta. Lisäksi osuuskauppaliikkeen jakauduttua vuonna 1916 oikeistolaiseen ja vasemmistolaiseen osuuskaupparyhmään olisivat tiukat jäsenyyden rajoitukset saattaneet aiheuttaa haitallisia poliittisia ulkoisvaikutuksia.

3.4 Avoin jäsenyys maatalousosuuskunnissa

Kolmas mielenkiintoinen esimerkki ovat maatalousosuuskunnat. Mikäli maatalousosuuskuntien jäsenet voivat tarjota tuotantoon osuuskunnalle rajatta ja osuuskunta on avoin, niin on hyvin mahdollista, että osuuskunta tuottaa enemmän kuin mikä olisi ylijäämää maksimoiva taso. Albaek ja Schultz (1998) ovat esittäneet mielenkiintoisen mallin, jossa he osoittavat, että osuuskunnilla on kannustimet ylituotantoon myös tilanteessa, jossa viljelijät vaikuttavat tuotannollaan lopputuotteen hin-

taan ja jossa tuotannon lisäys johtaa kannattavuuden laskuun. Albaek ja Schultz analysoivat tilannetta oligopolisen kilpailun Cournot-mallissa, jossa markkinoilla on kaksi toimijaa, osuuskunta ja osakeyhtiö. He osoittavat, että osuuskunnan yksittäisillä jäsenillä on kannustimet tuottaa määrä, joka on osuuskunnan kannalta epäoptimaalinen (liian suuri). Tämän osuuskunnan kannalta irrationaalisen tuleman ulkoisvaikutus on kuitenkin se, että markkinoilla oleva voittoa maksimoiva osakeyhtiö joutuu alentamaan omaa tuotantoaan tasolle, jossa se toimii alikapasiteetilla. Syntyneessä markkinatasapainossa osuuskunnan ylijäämä on suurempi kuin osakeyhtiön saama voitto. Yksi tämän mallin implikaatio on myös se (vaikka kirjoittajat eivät sitä kommentoi), että syntyneessä markkinatasapainossa hinnat ovat alemmat kuin yritysten optimissa, joten avoimen jäsenyyden sääntö näyttää lisäävän kuluttajien hyvinvointia!

Albaek ja Schultz toteavat myös, että heidän mallinsa tasapaino vastaa hyvin tilannetta Tanskassa (ja myös Suomessa), jossa osuuskunnat hallitsevat monien maataloustuotteiden markkinoita. Toisaalta mallin oletus siitä, että osuuskunnat eivät pysty kontrolloimaan tuotantoon keskitetysti saattaa olla kyseenalainen. Perinteisesti osuuskuntien tuotanto on tapahtunut paikallisesti ja markkinointi on hoidettu keskitetysti toisen asteen osuuskuntien (tuotanto-osuuskuntien omistamien markkinointiosuuskuntien) kautta. Markkinointiosuuskunnat ovat ilmeisesti pyrkineet ohjailemaan tuotantoa, joten alalla ei ole ollut vallalla täysi ”tuottajien anarkia”.

4. Kiinteä osuusmaksu

4.1 Miksi osuusmaksu ei nouse arvossaan?

Tässä luvussa käsittelen osuuskuntien yleistä tapaa palauttaa jäsenen liittyessä suorittama osuusmaksu nimellisarvona takaisin jäsenen erotessa osuuskunnasta. Osuuksien arvon nousemattomuutta on pidetty yhtenä osuuskuntamuodon irratiivonaalisuuden osoituksena. On jopa väitetty, että osuuskuntamuoto on luotu aikana jolloin ei ollut inflaatiota ja osuuksien arvon kohoamattomuus olisi seurausta tästä. Myöhemmät osuuskuntayrittäjät eivät jostakin syystä ole osanneet ottaa inflaation vaikutusta huomioon (*Varjoavaara*, 1990).

Yleisesti ottaen kysymys on siitä, että kun osuuskunnan jäsenten sijoittamalle pääomalle ei makseta riittävää korvausta, on heillä kannustimet sijoittaa vain mahdollisimman vähäinen määrä pääomaa osuuskuntaan, esim. juuri vain se määrä, mikä tarvitaan osuuskuntaan liittymiseen. Koska ylijäämä jaetaan suhteessa käyttöön, ei pääomalla ole oikeutta jäännöstu- loon kuten osakeyhtiössä. Pääomalle makset- tava korvaus tulee siis sopia ennakolta. Jos ote- taan lähtökohdaksi, että pääomalle maksetaan ylipäättään korvaus, on seuraava kysymys tämän korvauksen ajoituksesta.

Tarkastellaan nyt kolmea vaihtoehtoa, jotka osuuskunnalla voivat olla käytössä tämän asian ratkaisemiseksi: 1) osuuskunta sitoutuu maksa- maan osuuspääomalle tiettyä vuosittaista kor- koa, joka maksetaan jäsenelle yhdessä hänen si- joittamansa summan kanssa takaisin tämän läh- tiessä osuuskunnasta; 2) osuuskunta suorittaa aika ajoin oman pääoman rahastokorotuksia yli- jäämästä, jonka seurauksena jäsenen osuuspää- oman arvo kasvaa; 3) osuuspääoma maksetaan nimellisarvoisena takaisin, mutta sen sijaan

osuuksille maksetaan korkoa, joka maksetaan ulos vuosittain. Myös vaihtoehtoissa 1) ja 2) osuuspääomalle saatetaan maksaa vuosittaista korkoa, mutta se on välttämättä pienempi kuin vaihtoehdossa 3), koska osa ylijäämästä sidotaan osuuksien takaisin lunastamista varten.

Mikä näissä vaihtoehtoissa on erona? Sel- västi vaihtoehto 3):ssa maksetaan etupainottei- simmin. Tämä on hyödyllistä erityisesti silloin, kun osuuskunnan jäsenet voivat käyttää palau- tetun ylijäämän elinkeinoaan tukevien inves- tointien suorittamiseen. Tämä on tärkeää esim. maanviljelijöille, jotka voivat käyttää saaman- sa tulon investointeihin maatilalla.

Toisen vaihtoehdon vaikutuksia on se, että aikaisemmin (ennen rahastokorotuksia) liitty- neet jäsenet saavat sijoitukselleen paremman tuoton kuin myöhemmin liittyneet. Osuusmak- sujen nostaminen aiheuttaa myös sen, että uu- det jäsenet tuovat yritykseen enemmän pää- omaa. Toisaalta heidän kynnyksensä liittyä osuuskuntaan kasvaa. Näin osuusmaksujen korotukset osaltaan lievittävät edellisessä lu- vussa käsiteltyjä avoimen jäsenyyden ongelmia. Toisaalta liittymismaksut saattavat olla parem- pi instrumentti jäsenten lukumäärän säätelemi- seksi (ks. keskustelu jäljempänä).

Ensimmäinen vaihtoehto on ehkä huonoin, koska siinä osuuskunta joutuu arvuuttelemaan omaa taloudellista kehitystään sekä inflaatioas- tetta. Mikäli osuuskunta sitoutuu lunastamaan osuudet liian korkeaan hintaan, voi se joutua taloudellisiin vaikeuksiin. Osuuskunta voi tie- tysti asettaa osuuspääomalle maksettavan kor- ron niin alhaiseksi, että se pystyy suoriutumaan velvoitteistaan. Tämä ei kuitenkaan juuri kan- nusta jäseniä tuomaan lisäpääomaa yritykseen ja tällöin ollaan takaisin siinä kysymyksessä, miksi ylijäämää ei tulouteta mahdollisimman etupainotteisesti.

Takapainotteinen korvaus voi olla perusteltua työosuuskunnissa, jossa eroavalle jäsenelle maksettava korvaus voi toimia täydentävänä eläkejärjestelynä. Esim. Mondragon-työosuuskunnissa käytetään järjestelyä, jossa osa ylijäämästä maksetaan jäsenten ”pääomatileille”, jotka maksetaan jäsenille takaisin näiden erotessa osuuskunnasta (Ellerman, 1990). Tässä ei ole kuitenkaan kyse pelkästä korvauksesta pääomalle, vaan tileille maksetaan myös (ja ehkäpä etupäässä) työsuorituksen perusteella jaettava ylijäämää.

Vaikka koron maksaminen osuuspääomalle vaikuttaa suositeltavalta, on kuitenkin huomattava, että tästä saattaa aiheutua tulojaollisia konflikteja, mikäli henkilöiden osuus pääomasta on eri suuri kuin osuus käytöstä. Osuuskunnat ovat ratkaisseet näitä konflikteja vaatimalla osuuskuntaa eniten käyttäviä jäseniä myös sijoittamaan pääomaa enemmän kuin muut (Hansmann, 1996). Käytännössä tämä voidaan toteuttaa pakollisten lisäosuusmaksujen kautta.

4.2 Liittymismaksujen merkitys ja käyttömahdollisuudet

Liittymismaksut tarjoavat osuuskunnalle instrumentin, joka saattaa tarjota ratkaisun sekä avoimen jäsenyyden että osuusmaksujen lunastamiseen nimellisarvoisena. Osuuskunta voi myydä jäsenyyksiä markkinahintaisesti halukaille liittyjille. Kun liittymismaksuista saadut tulot jaetaan jäsenten välillä, saavat aikaisemmin liittyneet jäsenet korvauksen siitä, että heidän osuutensa ylijäämästä pienenee. Vastaavasti tehottomia liittymisiä osuuskuntaan ei tapahdu, koska osuuskunnan jäsenet voivat liittymismaksua nostamalla sulkea tehottomat liittymiset vaihdannan ulkopuolelle. Liittymismaksu-

jen avulla osuuskunnat voivat itse asiassa imitoita voittoa maksimoivan osakeyhtiön käyttäytymistä. Yksi ensimmäisistä tutkimuksista, joka kiinnitti tähän huomiota, oli Sertelin (1982) teoreettinen tutkimus työosuuskunnista. Sertel osoitti, että kun työosuuskunnat asetavat markkinatasapainoa vastaavat liittymismaksut, ne työllistävät ja tuottavat saman verran kuin ulkopuolisten omistamat osakeyhtiöt. Teoriassa samantyyppisiä tuloksia saadaan, jos liittymismaksujen sijaan osuuskunnan jäsenet käyvät suoraa jäsenosuuskauppaa halukkaiden osuuskuntaan liittyjien kanssa.⁸

Tähän merkittävään teoreettiseen tulokseen liittyy se käytännön ongelma, että toimivien markkinoiden luominen jäsenosuuksille ei ole yksinkertaista. Työntekijöiden omistamien yritysten jäsenosuusmarkkinoiden muodostumisen ongelmia ovat mm. työntekijöiden riskinkaihtaminen, epäsymmetrinen informaatio, sekä heikosti ennakoitavat muutokset päätöksentekijäjoukon koostumuksessa (Dow ja Putterman, 2000). Henkilöstöomisteisille yrityksille nämä ongelmat vaikuttavat yleisesti ottaen olevan niin vakavat, että ne käytännössä estävät tehokkaiden markkinoiden syntyminen jäsenosuuksille. Ehkä paras esimerkki osuuskunnista, jossa tätä on yritetty, ovat Yhdysvaltain länsirannikolla toimivat työntekijöiden omistamat sahaosuuskunnat. Craig ja Pencavel (1992) osoittavat tutkimuksessaan, että osuuksia myydään huomattavan aliarvostettuina. Aliarvos-

⁸ Korostan sanaa ”teoriassa”, koska kirjallisuus aiheesta yleensä olettaa täydelliset markkinat jäsenosuuksille. Todellisuudessa jäsenosuusmarkkinat toimivat usein huonosti, kuten alla tekstissä osoitan. Markkinaepätäydellisyyksien johdosta myös näillä kabdella mekanismilla – osuuksien kauppa osuuskunnan kautta tai suoraan henkilöiden välillä – on luultavasti eroja. Tämä aihe vaatisi lisätutkimusta.

tuksesta huolimatta monet työntekijät ovat olleet haluttomia ostamaan osuuksia mahdollisesti riskinkaihdon tai epäsymmetrisen informaation vuoksi. Tästä syystä osassa sahaosuuskuntia jäsenmäärän suhde työntekijöiden kokomäärään oli laskenut hyvin pieneksi ja jotkut osuuskunnat olivat tämän seurauksena siirtyneet ulkopuoliseen omistukseen (Berman, 1982).⁹ Omat tutkimustulokseni virolaisella aineistolla viittaavat myös siihen, että nämä virolaiset yritykset eivät kyenneet luomaan sisäisiä osakemarkkinoita, jotka olisivat turvanneet henkilöstöomistuksen jatkumisen (Kalmi, 2002).¹⁰

5. Johtopäätökset

Osuuskunnat ovat saaneet viime aikoina kasvavaa huomiota kansantaloustieteessä. Merkittävissä määrin tämä on ollut Henry Hansmanin (1996) työn ansiota. Erityisen positiivista kehitystä on ollut se, että suuntaus on kohti entistä yleisempiä osuuskuntia käsitteleviä teorioita. Aikaisemmin on ollut käynnissä tutkimusprojekteja tietyntyyppisistä osuuskunnista, mutta eri tutkimusryhmät eivät ole juurikaan keskustelleet. Esim. työosuuskuntia koskeva tutkimus ei vaikuta juurikaan vaikuttaneen maatalousosuuskuntia koskevaan tutkimukseen tai päinvastoin, vaikka eri tyyppiset osuus-

kunnat tietysti jakavat huomattavan määrän samankaltaisuuksia (ks. myös Volk, 1993).

Tässä artikkelissa käytiin läpi osuuskunnan keskeisiä sääntöjä sekä niiden taloudellista mielekkyyttä sekä uutta osuuskuntaa käsittelevää kirjallisuutta. Osuuskuntien tarkastelussa ajatellaan usein äänivallan tasajaon olevan osuuskuntien keskeinen tunnuspiirre. Tässä kirjoituksessa on tuotu esille, että ylijäämän jakoa käytön mukaan voidaan ehkä paremminkin pitää osuuskuntia määrittävänä keskeisenä tekijänä ja muut keskeiset säännöt ovat seurausta ylijäämän jakosäännöstä. Ylijäämän jako käytön mukaan säästää yhden vapausasteen päätöksenteossa ja tietyissä olosuhteissa tämä tuo osuuskunnille kilpailullista etua. Tästä analyysistä voitaisiin johtaa yksinkertainen testattava väite, jonka mukaan tilanteissa, jossa käyttö (panoksen tarjonta) ei ole helposti todennettavissa, osakeyhtiö tai yhdistysmuoto olisivat parempi organisaatiomalli kuin osuuskunta.

Avoimen jäsenyyden sääntö on puolestaan merkittävä osuuskuntia erottava tekijä. Tekstissä osoitettiin, että avoimen jäsenyyden sääntö on työosuuskunnille yleensä käytännössä mahdoton vaatimus, kun se taas toimii suhteellisen hyvin osuuskaupoissa ja -pankeissa. Tämä on nähdäkseni hyödyllinen alue jatkotutkimusta varten. Pitäisi tarkemmin tarkastella sitä, millä toimialoilla aidosti avoin jäsenyys toimii, mitä vaikutuksia sillä on eri organisaatiomuotojen käyttöön tietyillä toimialoilla ja miten ulkopuoliset mahdollisuudet vaikuttavat avoimen jäsenyyden käyttöön.

Osuuksien maksaminen takaisin nimellisarvoisina ja oman pääoman määrän vaihtuvuus ovat suoraa seurausta ylijäämän jaosta käytön mukaan. Koska pääoma ei ole jäännöstulon saaja, voidaan sille maksaa vain ennakolta soveltua korvausta. Jäsenten kannalta on parem-

⁹ *Sabaosuuskuntien degeneraatio-ongelmaan kiinnitettiin huomiota jo 1980-luvun alussa. Saamiene tietojen mukaan (joita en ole kyennyt varmistamaan) nykyään yksikään alkuperäisistä sabaosuuskunnista ei ole enää työntekijöiden omistuksessa.*

¹⁰ *Mielenkiintoinen uusi sovellus jäsenyyssmarkkinoista ovat Yhdysvaltojen ns. uuden sukupolven maatalousosuuskunnat. Ks. tarkemmin Cook ja Iliopoulos (1999) ja Nilsson (1999).*

pi useinkin saada korvaus pääomalle mahdollisimman etupainotteisesti ja tämän vuoksi osuudet maksetaan takaisin nimellisarvoisina. Nykyinen osuuskuntalaki mahdollistaa myös osuuspääoman rahastokorotukset, jonka avulla voidaan myös ratkaista avoimeen jäsenyyteen liittyviä ongelmia.

Ylijäämän jakaminen käytön mukaan on myös keskeinen osuuskuntien levinneisyyttä rajoittava tekijä. Tilanteissa, jossa useat sidosryhmät ovat yrityksen omistajina, osakeyhtiö vaikuttaa olevan joustavampi yhtiömuoto. Kyseinen sääntö rajoittaa myös oman pääoman saatavuutta. Yksi seuraus ylijäämän jakosäännöstä ja osuuksien nimellisarvoisuudesta on pääoman vaihtuvuus, joka pahimmillaan saattaa johtaa pääomapakoon. Osuuskuntien taipumus kerätä voimakkaita reservejä liittyyneen pääomapaon uhkaan.

Lopuksi voi todeta, että osuuskuntien säännöt riippuvat loogisesti toisistaan ja niillä on oma taloudellinen rationaliteettinsä, vaikka jotkut kirjoittajat ovatkin väittäneet osuuskuntien kärsivän heikosti määritellyistä omistusoikeuksista. Mielestäni tämä kritiikki ei pidä paikkaansa: osuuskunnissa omistusoikeudet ovat pikemminkin vain eri tavalla määritellyt kuin osakeyhtiöissä. Vasta viimeaikainen tutkimus on alkanut riittävästi ymmärtää osuuskuntien erityispiirteitä yritysmuotona. □

Kirjallisuus

- Albaek, Svend – Schultz, Christian (1997): One Cow, One Vote? *Scandinavian Journal of Economics*, 99 (4): 597–615.
- Albaek, Svend – Schultz, Christian (1998): On the Relative Advantage of Cooperatives, *Economics Letters* 59: 397–401.
- Anderson, Richard K. – Porter, Philip K. – Maurice, S. Charles (1979): The Economics of Consumer-Managed Firms, *Southern Economic Journal*, 119–30.
- Banerjee, Abhijit – Mookherjee, Dilip – Munshi, Kaivan – Ray, Debraj (2001): Inequality, Control Rights, and Rent Seeking: Sugar Cooperatives in Maharashtra, *Journal of Political Economy*, 109 (1): 138–190.
- Ben-Ner, Avner (1984): On the Stability of Cooperative Type of Organization, *Journal of Comparative Economics*, 8:247–260.
- Berman, Katherine (1982): The United States of America: a Co-operative Model for Worker Management, teoksessa Frank H. Stephen (toim.), *The Performance of Labour-Managed Firms*, London: Macmillan, 74–98.
- Bonin, John P. – Jones, Derek C. – Putterman, Louis (1993): Theoretical and Empirical Studies of Producer Cooperatives: Will Ever the Twain Meet? *Journal of Economic Literature*, 31:1290–1320.
- Cook, Michael L. – Iliopoulos, Constantine (1999): Beginning to Inform the Theory of Cooperative Firm: Emergence of the New Generation Cooperative, *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, 48 (4): 525–35.
- Craig, Ben – Pencavel, John (1992): The Behavior of Worker Cooperatives: The Plywood Companies of the Pacific Northwest, *The American Economic Review*, 82:1083–1105.
- Domar, Evsey D. (1966): The Soviet Collective Farm as a Producer Cooperative, *The American Economic Review*, 56: 734–757.
- Dow, Gregory K. – Putterman, Louis (2000): Why Capital Suppliers (Usually) Hire Workers: What We Know and What We Need to Know, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 43: 319–336.
- Ellerman, David P. (1990): *The Democratic Worker-Owned Firm*, Boston: Unwin Hyman.
- Hansmann, Henry (1996): *The Ownership of Enterprise*, Cambridge, MA: Belknap Press.

- Hansmann, Henry (1999): Osuustoimintayritykset teoriassa ja käytännössä, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 95 (3): 475–84.
- Hart, Oliver – Moore, John (1996): The Governance of Exchanges: Members' Cooperatives vs. Outside Ownership, *Oxford Review of Economic Policy*, 12 (4): 53 – 69.
- Hart, Oliver – Moore, John (1998): Cooperatives vs. Outside Ownership, NBER working paper 6421.
- Holmström, Bengt (1999): Osuuskuntien tulevaisuus yritysmaailman murroksen valossa, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 95 (3): 496–507.
- Jensen, Michael C. (1986): Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers. *American Economic Review* 76 (2): 323–29.
- Kaisla, Jukka (2003): Extending the Constitutional Theory of the Firm by Introducing Conventions, teoksessa Jensen H. S. – Vendelo, M.T. (toim.): *The Evolution of Scientific Knowledge*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kalmi, Panu (2002): *On the (In)stability of Employee Ownership: Estonian Evidence and Lessons for Transition Economies*, Ph.D. Series 10/2002, Copenhagen Business School.
- Kuisma, Markku – Henttinen, Annastiina – Karhu, Sami – Pohls, Maritta (1999): *Kansan talous: Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*, Helsinki: Pellervo-Seura / Kirjayhtymä.
- Laakkonen, Vesa – Laurinkari, Juhani (1995): *Uudistuva osuustoiminta*, Helsingin yliopiston osuustoimintainstituutin julkaisuja.
- Meade, J.E. (1972): The Theory of Labour-Managed Firms and of Profit Sharing, *Economic Journal*, 82: s402–s428.
- Meade, J.E. (1986): *Alternative Forms of Business Organization and Worker Remuneration*, London: Allen and Unwin.
- Miyazaki, Hajime (1984): On Success and Dissolution of the Labor-managed Firm in the Capitalist Economy, *Journal of Political Economy*, 92: 909–931.
- Nilsson, Jerker (1999): Cooperative Organisational Models as Reflections of the Business Environments, *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, 48 (4): 449–70.
- Pöyhönen, Seppo: *Osuuskunnan hallinto ja osuuskuntalaki*. Kauppakaari, 2002
- Sertel, Murat R. (1982): A Rehabilitation of the Labor-Managed Firm, teoksessa Sertel (toim.): *Workers and Incentives*, Amsterdam: North-Holland.
- Skurnik, Samuli (2002): The Role of Co-operative Entrepreneurship and Firm in Organising Economy – Past, Present and Future, *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, 51 (1): 103–24.
- Varjoavaara, Kimmo (1990): Rochdalesta nykyaikaan, teoksessa *Osuustoiminnan vaihtoehtoiset tiet: omistajastrategiat pellervolaisessa osuustoiminnassa 1990-luvulla*, Helsinki: Pellervo-Seura.
- Volk, Raija (1993): *Esseitä osuuskunnan tuotanto-, hinnoittelu- ja investointikäyttäytymisestä*, Helsinki: PTT:n julkaisuja no 13.
- Ward, Benjamin (1958): The Firm in Illyria: Market Syndicalism, *American Economic Review*, 48: 566–89.
- Weitzman, Martin L. (1984): *The Share Economy: Conquering Stagflation*, Cambridge, MA: Harvard University Press.